

Isikunimeteaduse ajaloost

Mihály Hajdú 2002. The History of Onomastics. – Onomastica Uralica 2. Debrecen-Helsinki, lk 7–45.

Superanskaja, A. V. 1973. Obščaja teorija imeni sobstvennogo. Moskva: Nauka, lk 45–91.

Juba muinasegiptlased eristasid pärisnimesid, ümbritsedes jumalate ja vaaraode nimed raamiga (kilel Cleopatra nimi hieroglüüfikirjas, ümbritsetuna raamist) või märkides need papüürusele teist värvi tindiga. Ka akadi, assüüria ja Vana-Hiina tekstides on kasutatud spetsiaalseid märke pärisnimede esiletõstmiseks (enamasti horisontaalseid või vertikaalseid kriipse).

Vanakreeklased hakkasid nimede olemuse üle juba järele mõtlema. Stoikud (–3. saj) eristasid objektide tähiste ehk nimede (ónomata) hulgas üldnime (ónoma prosēgorikón) ja pärisnime (ónoma kýrion).

Palju vaieldi selle üle, kas nimed on ette antud n-ö looduse poolt, olles objektide loomulikud ja lahutamatud koostisosad, või on need inimeste poolt suvaliselt pandud kokkuleppelised objektide tähised.

Esimene seisukoht oli omane müütilisele mõtlemisele. Selle vaidlustamiseks tõi Demokritos (–5. saj) järgmised asjaolud:

- 1) nime mitmetähenduslikkus (homonüümia),
- 2) objekti mitmenimelisus (sünonüümia),
- 3) nimede muutumine,
- 4) suur hulk asju, millel ei ole nimesid.

Kokkuleppelisuse teooriat pooldasid nii Platon (–5–4. saj, dialoog “Kratylos”) kui ka Aristoteles (–4. saj).

Stoikud (–3. saj) mõnes mõttes pöördusid tagasi vana müütilise seisukoha juurde. Nad ei seostanud objekti ja selle nime aga enam vahetult, vaid arvasid, et objekti tähistav keelend justkui püüab objekti mingil moel jäljendada, on ses mõttes objektiga seotud ja mitte vabal kokkuleppel põhinev märk.

Sealtpeale on objekti ja tema tähise vahekord huvitanud filosoofe läbi sajandite. Selle küsimusega on tegelenud skolastikud (Aquino Thomas, 13. saj “Paganate vastu”), uusaegse mõtlemise algatajad ja suurkujud (Thomas Hobbes 1655 “De corpore” 2. ptk nimedele pühendet, Gottfried Wilhelm Leibniz, elas 1646–1716).

1940. a ilmus A. Gardineri “The theory of Proper Names”, mis annab ülevaate nime tähenduse / tähendusetuse üle peetud varasemast diskussioonist ning esitab raamatu ilmumise ajaks välja kujunenud seisukohad.

19.– 20. sajandil on nime tähenduse / tähendusetuse küsimus peamiselt paelunud just loogikuid ja keelefilosoofe. John Stuart Mill (1865 “A System of Logic”) näitas, et nimi on vaid silt, kokkuleppeline märk objekti tähistamiseks. Nimel ei ole tähendust, on vaid viide, (s.o objekt, mida ta tähistab).

Millile astub vastu Gottlob Frege (“Über Sinn und Bedeutung”¹, “Ueber Begriff und Gegenstand”² 1892), kes ütleb, et nimel on nii mõte (*Sinn*) kui ka viide (*Bedeutung*), ingl *meaning / reference* või *sense / denotation*.

Seda seisukohta ei jaga Bertrand Russell (“On Denoting”³ 1905), kes väidab, et nimede puhul ei peaks eristama mõtet ja viidet, nimel on vaid viide. Loomulike keelte pärisnimed on tema meelest määravate kirjelduste (*definite descriptions*) lühendid.

¹ Tähendusest ja osutusest. Tlk Jaan Kangilaski. A 95/1

² Mõistest ja objektist. Tlk Jaan Kangilaski. A 98/11, vt ka J. Kangilaski. Frege uurimused loogikast. A 97/7; Michael Dummett. Frege koht filosoofia ajaloos. Tlk Priit-Kalev Parts. A 95/1.

Saul Aaron Kripke (“Naming and Necessity” 1980⁴) pöördub Milli juurde tagasi ning esitab uue viiteteooria. Ta teeb seda võimalike maailmade teooria raamistikus, väites, et nimed on jäigad tähistajad, tähistades objekti ühtmoodi igas võimalikus maailmas. See tähendab, nende abil on võimalik “transworld identification of objects”. Määravatel kirjeldustel seda omadust ei ole. Kripkel on omakorda kritiseerijaid.

Keda see teema huvitab, võiks pöörduda konsulteerimiseks Jaan Kangilaski poole. Ma jätaks loogikud siinkohal edasi vaidlema ja pöörduks antroponomastika ajaloo juurde tagasi.

Peab küll kohe ütlema, et üsna tihti tuuakse antroponomastika ajaloo ülevaadetes just nimelt ülevaade nendest loogikute ja filosoofide igavestest vaidlustest nime olemuse üle. Eks ma olen ka siin eespool natuke selle õnge läinud. Ega olegi näppu juhtunud sellist korralikku antroponomastika kui teadusharu ajaloo ülevaadet. Eks ta ole selleks ehk ka liiga noor teadusharu. Järgnevalt ainult mõned pudemed, mis siit ja sealt leitud.

Vanal ajal tunti huvi eeskätt nimede etümoloogia, nimede päritolu ja saamise vastu. Piiblis kirjeldatakse inimest nimeandjana: 1. Mo 2: 19 “Ja Jehoova Jumal valmistas mullast kõik loomad väljal ja kõik linnud taeva all ning tõi inimese juurde, et näha, kuidas tema neid nimetab. Ja kuidas inimene igat elavat olendit nimetas, nõnda pidi selle nimi olema.”

Vana Testamendi nimepanekulugudes on tihti osutatud nime päritolule. Nt Jaakobi poegade (Iisraeli rahva 12 suguharu) loos (1. Mo 29: 31–35; 30: 1–24) on kõigil lastel tähenduslikud nimed: “Ja Lea sai käima peale ja tõi poja ilmale ning pani temale nimeks *Ruuben* (‘vaata, poeg!’), sest ta ütles: “Jehoova on mu alandust näinud! Küllap mu mees hakkab nüüd mind armastama!” Ja ta sai taas käima peale ja tõi poja ilmale ning ütles: “Jehoova on kuulnud, et mind hüljati! Seepärast on ta mulle ka selle andnud!” Ja ta pani temale nimeks *Siimeon* (‘kuulja’). Ja tema sai taas käima peale ja tõi poja ilmale ning ütles: “Nüüd viimaks mu mees kiindub minusse, sest ma olen temale kolm poega ilmale toonud!” Seepärast pandi sellele nimeks *Leevi* (‘kiinduja’).” Nõndasamuti kõik järgmised pojad: *Juuda* ‘kiitja’, *Daan* ‘õigusemõistja’, *Naftali* ‘võitleja’, *Gaad* ‘õnn’, *Aaser* ‘õnnelik’, *Issaskar* ‘tasuja’, *Sebulon* ‘sallija’, *Joosep* ‘jätkaja’, *Ben-ooni* ‘mu valulaps’.

Jumalate, valitsejate, müütiliste kangelaste nimede päritolule osutamine on üldse iseloomulik vanadele tekstidele. Nimeseletusi kohtame nii Vana-India kui ka Vana-Pärsia tekstides, Kreeka ja Rooma antiikeepostes, aga ka näiteks Skandinaavia ning Soome müütides. Plutarchos oma “Kõrvutavates elulugudes” on püüdnud kirjeldatavate isikute nimesid seletada neid apellatiivsõnavaraga kõrvutades. Keskaja ajaloolaste jaoks oli vaat et kohustuslik oma töödes ette tulevate pärisnimede äraseletamine. Tol ajal muidugi mängisid seletuses veel tähtsat rolli mitmesugused legendid, mitte niivõrd teaduslik analüüs.

Nimede etümoloogia käsitluste kõrval esineb vanus allikais nimeloendeid, mida võib vaadelda kui esimesi nimekogusid. Juba Piiblis kohtame rohkesti nimeloendeid. Kas või Uue Testamendi algul peatükk “Jeesuse esivanemad”: Jeesuse Kristuse, Taaveti poja, Aabrahami poja, sünniraamat. Aabrahamile sündis Iisak, Iisakile sündis Jaakob, Jaakobile sündisid Juuda ja tema vennad; Juudale sündisid Taamarist Perets ja Serah, Peretsile sündis Hesrom, Hesromile sündis Aram; Aramile sündis Amminaadab jne jne kuni Jeesuse Kristuseni (õieti tema kasuisani) välja. Vanas Testamendis esineb seesuguseid nimeloendeid veelgi rohkem, sageli peatükkide kaupa. Seletatakse, kes on kelle järeltulija ja millisest esivanemast mingi hõim põlvneb või kelle järgi on saanud oma nime.

Kreekas olid ühes seletustega avaldatud nimeloendid päris populaarsed. On teada, et Sostratos () kirjutas mitu raamatut jõgede nimede kohta. Rooma ajaloolane Marcus Terentius Varro (–1. saj) oli esimesi, kes kirjeldas Rooma suguvõsast ja uuris nende

³ Osutamisest. Tlk Urmas Sutrop. A 95/3.

⁴ Nimetamine ja paratamatus. Tlk Anto Unt. Tartu: Tartu Ülikooli kirjastus 2001.

päritolu. Samuti kirjeldas ta Trooja suguvõsade omavahelisi liine, pannes seega aluse genealoogiale kui eraldi distsipliinile.

Varastest kristlikest autoritest väärib mainimist Sophronius Eusebius Hieronymus, kes 390. aastal kirjutas raamatud “Liber interpretationis nominum hebraicorum” ‘heebrea nimede tõlgendus’ ja “Liber de situ et nominibus locorum hebraicorum” ‘heebrea kohtade asend ja nimed’ – terve Piibli nimede entsüklopeedia omal ajal. 392. a tuli välja tema “De viris illustribus” ‘tähelepanuväärivaist meestest’, mis oli kristlike kirjameeste leksikon.

Varauusaegses Euroopas ilmub juba esimesi spetsiaalseid isikunimede sõnaraamatuid (Jaapanis on neid teada juba 6.–8. sajandist). Saksamaal ilmus 16. sajandil kolm seesugust, meie ajani on säilinud nt Georg Witzeli 1540. a ilmunud “Onomasticon ecclesiae. Die Taufnamen der Christen deutsch und christlich ausgelegt”. 17. sajandist pärineb Johann Heinrich Otto “Onomatologia, seu de nominibus hominum propriis”, 18. sajandist Ludovico Antonio Muratori “De nominibus et Agnominibus Antiquarum; De Cognominum Origine”.

Selliseid nimeloendeid võidi võtta nimevalikul aluseks. Veelgi enam mõjutasid nimevalikut kesk- ja varauusajal pühakute elulugude kogumikud ning kalendrid. Nendest tuleb edaspidi loengutes veel lähemalt juttu.

Omaette teadusharuks eristus antroponomastika siiski alles 19. saj lõpus – 20. saj algul. Aluse eristumiseks andis keeleteaduse areng 19. sajandil.

Esimene ainult onomastikale pühendatud ajakiri hakkas ilmuma 1913. aastal Rootsis, nime all “Namn och Bygd” ‘nimi ja maailm’. Esimene rahvusvaheline onomastikakongress peeti 1938. aastal Pariisis prantsuse nimeuurija Albert Dauzat’ eestvõttel. Samal aastal asutati rahvusvaheline onomastikakomitee CISO (Comité international des sciences onomastiques; 1949. aastast ICOS – International Council of Onomastic Sciences). Praegu peetakse kongresse iga kolme aasta tagant. Eelmine oli 2002. aastal Rootsis Uppsalas, järgmine on 2005. aastal Itaalias Pisas. Kongresside kogumikud on nimeuurijate hulgas hinnatud kirjavaraks.

20. sajandi jooksul tekkisid uurimiskeskused pea igas endast lugupidavas Euroopa riigis. Pea igal maal on oma isikunimeteaduse klassikud, keda ka rahvusvaheliselt rohkelt viidatakse. Prantslastel nt Albert Dauzat (avaldas oma põhiteosed 20. saj esimesel poolel), venelastel Aleksandra Vasil’evna Superanskaja, Vladimir Andreevič Nikonov (mõlemad 1970ndatel), sakslastel Max Gottschald, Albert Heinze, Paul Cascorbi, Hans Bahlow, Detlef-Eckhard Stoebe, Wilfried Seibicke, soomlastel A. V. Forsman, Viljo Nissilä, Eero Kiviniemi, Kustaa Vilkuna, Sirkka Paikkala, lätlastel Venta Staltmane. Mainisin siin näiteks vaid mõnesid klassikuid, kelle teosed on Eestis kättesaadavad. Muidugi on neid rohkem, ent kõiki ei jõua ju nimetada.

Eesti isikunimeuurijatest ja uurimistööst tuleb eraldi ühes loengus juttu. Järgnevalt tahaksin aga nimetada mõningaid ajakirju, sarju ja uurimisasutusi, mida teada on nimeuurijale kasulik. Lihtsalt info mõttes, et oskaksite otsida, kui vajadus tekib.

Mihály Hajdú 2002. The History of Onomastics. – Onomastica Uralica 2. Debrecen-Helsinki, lk 7–45.

Simm, Jaak 1975. Maailma nimeajakirjad. – Keel ja Kirjandus, nr 7, lk 447–448.

Simm, Jaak 1973. Nimeuurimine Nõukogude Liidus. – Keel ja Kirjandus, lk 397–403.

Simm, Jaak 1973. Nimeuurimine Bulgaarias. – Keel ja Kirjandus, lk 381–383.

Simm, Jaak 1974. Nimeuurimine Saksa DV-s. – Keel ja Kirjandus, lk 319–320.

Närhi, Eeva Maria 1990. The Onomastic Central Archives – the foundation of Finnish Onomastics. – Finnish Onomastics. Namenkunde in Finland. Helsinki: SKS, lk 9–25.

Hakkame Eestist pihta. Siin tasub jälgida ajakirju Keel ja Kirjandus, Linguistica Uralica, Emakeele Seltsi aastaraamat. Kavalam on nimeteemalisi kirjutisi otsida Nimeseltsi

kodulehel www.eki.ee/nimeselts asuvast Eesti onomastika bibliograafia andmebaasist. Seda täiendatakse jooksvalt ja see on seni kõige katvam nimeteemalise kirjanduse andmebaas. Valikbibliograafia ilmub nii paber- kui ka võrguväljaandena sarjas *Onomastica Uralica*, retrospektiivselt on bibliografeeritud andmed kuni 1999. aastani (köidetes 1a ja 1b, leiduvad TÜR ja TÜEK), praegu täiendatakse jooksvalt. See on uurali keelte onomastika valikbibliograafia.

AJAKIRJADEST MUJAL

Loomulikult keeleajakirjad üle maailma. Nimeajakirjadest tasuks jälgida järgmisi.

Saksamaal ilmub 1925. aastast “*Beiträge zur Namenforschung*” (varasemate tiitlitega “*Zeitschrift für Ortsnamenforschung*”, “*Zeitschrift für Namenforschung*”), ilmub 4 x aastas.

Prantsusmaal on oma nimeajakiri 1947. aastast, praeguse tiitliga “*Nouvelle Revue d’Onomastique*”.

1950. aastast ilmub Belgias Rahvusvahelise Onomastikakomitee ajakiri “*Onoma*”.

American Name Society annab oma ajakirja “*Names*” välja 1953. aastast. See ajakiri on eriti hinnatud olnud sotsioononomastika suuna eestvedajana. 4 x a

1969. aastast ilmub “*Journal of the English Place Name Society*”, 1978. aastast “*Nomina: Journal of the Society for Name Studies in Britain and Ireland*”.

Põhjamaade isikunimeuurijate ühisajakiri “*Studia Anthroponymica Scandinavica*” ilmub 1983. aastast, samuti annavad Põhjamaad välja oma ühisseminaride väljaannete sarja “*NORNA-Rapporter*” (1973. aastast).

Oma nimeajakirjad on Austrial (“*Österreichische Namenforschung*” 1973), Poolal (“*Onomastica*” 1955, “*Onomastica Slavogermanica*” 1965), Hollandil (“*Naamkunde*” 1969), tšehhidel, iirlastel, venelastel (*Voprosy Onomastiki*, 1971), rumeenlastel, horvaatidel, taanlastel, itaallastel jne jne (täpsemalt mainitud artiklitest).

Need, mida ma siin enne nimetasin, on Eestis mingil määral kättesaadavad (mitte küll kõik aastakäigud). Ise olen jälginud peamiselt “*Onoma*”, “*Names*”, “*Studia Anthroponymica Scandinavica*”.

Üldiselt on Eestis nimeteemalise teadusliku kirjanduse kättesaadavusega kehvad lood. Õnneks ei ole Helsingi meist väga kaugel. Seal tasub käia küll. Kõigepealt, Helsingi ülikoolis on soome keele, eriti nimeuurimise professor, praegu peab seda ametit kohanimeuuriija Ritva Liisa Pitkänen.

Helsingi ülikooli peahoone seminariraamatukokku on aastate vältel süstemaatiliselt kogutud nimeteemalist kirjandust kogu maailmast. See kõik on kerge vaevaga kättesaadav otse avariilult. Nt leiduvad seal eelmainitud ajakirjade aastakäigud, aga ka paljud nüüdisaegsed olulised koguteosed ja monograafiad, millest meie siin ainult unistame.

Teine hea koht Helsingis on Kodumaiste Keelte Uurimiskeskuse Nimearhiiv (Nimiarkisto). Kõigepealt leiduvad seal Soome koha- ja isikunimede kogud (samas majas asub ka murdearhiiv). Need on hästi süstematiseeritud ja kergelt kasutatavad. Veel on sinna kõigi Soome ülikoolide pealt kokku kogutud kõik nimeteemalised lõpu- ja magistratööd. Asuvad avariilult, on katalogiseeritud. Peale selle asub kogudega ühes ruumis tõeliselt hea nimeteemalise kirjanduse raamatukogu. See on üsna täielik. Eelmainitud ajakirjade aastakäigud on avariilult, olemas on kõikide onomastikakongresside kogumikud, rohkelt värskeid uurimusi ja koguteoseid. Seda asutust tutvustab Eeva Maria Närhi ülevaatlikus artiklis...

Soomes avaldatakse väljaannete sarju, milles käsitletakse ka isikunimesid. Helsingi ülikooli soome keele õppetool annab välja sarja *Kieli*. Selle nr 2 (2. tr 2000) “*Näkymiä nimistöön*”, nr 11 (1996) “*Nimet, aatteet, mielikuvat. Kolme näkökulmaa nimiin*”, nr 14 (2001) “*Nimien maailmasta*”. Sarjas avaldatakse õppejõudude ja üliõpilaste nimeteemalisi

artikleid ning uurimusi, koguni terveid seminari- ja lõputöid. Väärtuslikud, palju tsiteeritavad kogumikud. Samuti HY soome keele õppetooli sari on *Kielen opissa*, mille 2001. a ilmunud nr 5, artiklikogumik "Nimien vuoksi" on tervenisti pühendatud nimedele.

Kodumaiste Keelte Uurimiskeskus annab välja sarja *Kielenkäytön oppaita*. 1996 nr 1 Eeva Maria Närhi "Suomalaista sukunimikäytäntöä", 2002 nr 3 "Sukunimi? Etunimi? Maahanmuuttajien nimijärjestelmistä".

Samuti tasub jälgida soomlaste keeleajakirja Virittäjä, milles läbi aja on ilmunud väärtuslikke kirjutisi nimede kohta.

Kellele Rootsi on südamelähedasem, võiks ära käia Uppsalas, kus on samuti väga hea keskus. Või siis Leipzig Saksamaal. Või Riia Lätis. Või Moskva Venemaal. Internetist on maailma nimeuurimiskeskuste kodulehed leitavad meie kohanimenõukogu kodulehe (www.eki.ee/knn) lingikogu kaudu. Muu hulgas annab see viida Rahvusvahelise Onomastika-komitee kodulehele <http://fuzzi.arts.kuleuven.ac.be/icosweb>. Sellelt saab omakorda edasi otsida.

Vaatakski nüüd natuke, mis internetist leida on. Nuhkisin netis 12.02.2003, andmed on sellest päevast.

www.eki.ee/nimeselts on juba mainitud. Seal leidub Eesti onomastika bibliograafia, terminiloend, Tartus ja Tallinnas kaitstud nimeteemaliste üliõpilastööde koondloend, samuti publitseeritakse seal elektrooniliselt artikleid ja lõputöid. Tasub külastada.

ee.www.ee (KeeleWebi koduleht). Seal leidub jaotis *isikunimed*, kus saab esitada päringuid 1995. a Eestis rahvastikuregistris olnud isikute ees- ja perekonnanimede kohta. Üldiseks tarvituseks on nimed, mida esineb üle viie, harvemate kohta andmete saamiseks peab küsima eraldi parooli. Pärida saab ka tähejärjendeid, mis annab üsna huvitavaid tulemusi.

www.history.ee/ono Aadu Musta koostatud eesti ajaloolise onomastika andmebaas. Ühelt poolt sisaldab see meie priinimesid, teisalt kõiki eestistatud perekonnanimesid. Päringuid saab esitada ka tähejärjendite kaupa. Nimed antakse koos levikukaartidega.

w3.andmevara.ee/index.php – Rahvastikuregistri koduleht. Üleval on huvitavaid andmeid nimede kohta (eelisnimestikud, kahesoolised nimed). Puuduseks on see, et ei ole eristatud eestlaste ja muulaste nimesid.

www.sisemin.gov.ee Siseministeeriumi koduleht. Tasub vaadata seadusloome alt uue isikunimeseaduse eelnõud, samuti külastada rahvastiku toimingute osakonda.

www.kotus.fi Kodumaiste Keelte Uurimiskeskuse koduleht. Tasub vaadata >aineistot > nimiarkisto.

www.genealogia.fi Soome genealoogide koduleht. Seal on isikunimede kohta väga rohkelt materjali, mh on üleval palju artikleid, andmebaase, seadusetekste, soome perekonnanimede levikukaart, eesnimede eelisnimestikud jm huvitavat. Samas antakse viide Soome rahvastikuregistri kodulehele (>henkilönnimet > nimipalvelu), kus saab reaalselt esitada päringuid rahvastikuregistrisse kantud isikute ees- ja perekonnanimede kohta. (Täpne viide <https://192.49.222.187/nimipalvelu/default.asp>)

Need on need viidad, millest saab esialgu lähtuda, eks igaüks otsib ise edasi, kui vaja.